# Стороною дощик іде

## І

Ще вчора я почувався найщасливішою людиною в світі, і коли теплого вересневого вечора ми з однокурсниками сиділи довкола багаття на картоплищі (навчальний рік почався з трудового десанту в колгоспі), вдихали гіркувато-солодкий дим, що пах печеною картоплею і бабиним літом, я раптом відчув себе на сьомому небі і чи не вперше в житті отак і подумав: "Я щасливий". Той вечір запам'ятався мені кожною павутинкою, яка літала в повітрі і ясо-тіла у світлі призахідного сонця, пригадую ще, як десь у бур'янах пискнула пташка, тоненько так, наче миша, і хтось запитав, що це воно озвалося, а я відразу впізнав сойчин голос, це сойка, сказав я, і тоді чомусь добре так стало на душі — від того, що дим над багаттям мені такий любий і що я знаю, як зветься та пташка. Це так завжди: коли все у тебе гаразд, то здається, що ти щасливий від кожної дрібнички, насправді ж мою душевну злагоду гріли значно серйозніші обставини — я вже студент другого курсу, живу у великому красивому місті, маю щирих друзів, а до всього ще й... Ну, та про любов потім. Словом, усе ще попереду, те все — тільки хороше, бо ж ніхто не загадує собі лиха, а якщо якась біда й нависав хмариною над тобою, то лелієш сподіванку, що пройде вона стороною, як отой дощик у стародавній пісні наших пращурів-язичників.

Хмарина нависла наді мною ясної, погожої днини, власне, сталося все увечері, але гранату ми знайшли вдень, і тоді мені й на думку на спало, що це іржаве залізко, не вибухаючи, може накоїти стільки лиха. А втім, у всьому винен я сам, бо, як сказав би мій батько, вимахав вище конопель, а в голові джмелики, тож нічого нарікати на якусь там гранату, тим паче що й грацата, коли вже покласти руку на серце, нам трапилась така собі — протипіхотна лимонка завбільшки з картоплину, чималеньку, правда, картоплину. Але ж, проклятуще, ніби для того й лежало в землі тридцять років, щоб діждати мене в цих краях, нагло вигулькнути на білий світ і пустити все шкереберть. Все! Бо якщо мене

виженуть з університету, тоді прощай і велике красиве місто, і друзі прощайте, і ти, любове моя, прощавай назавжди. А вигнати, мабуть, таки виженуть.

Геннадій Петрович Кудрицький, викладач зарубіжної літератури, який керував нами в колгоспі, підбіг до мене відразу після тієї оказії й проказав незворушним, добре поставленим голосом: "Це вам так не минеться!" Щоправда, я не вірив у його незворушність: мачини поту на передчасних залисинах Геннадія Петровича (він рік чи два тому тільки-но закінчив аспірантуру) і грудочки землі, що поналипали до його гладенько виголених щік, як черепашки до втопленого, і міцно зціплені зуби, які не розтулялися навіть тоді, коли він говорив,— усе виказувало в ньому не те що хвилювання, а якийсь несамовитий страх, і той страх передався й мені — раптом я зрозумів, що сталося щось непоправне.

"Вам не місце в університеті",— сказав Геннадій Петрович, повернувся й пішов геть, даючи знати втягнутою межи плечі потилицею, що на цьому суді другу сторону не буде й вислухано.

Я розгублено дивився на співчутливо-зухвалі обличчя однокурсників (декому з них та витівка теж нагнала доброго ляку), і мені себе не було жаль анітрішечки, перш за все я подумав про маму, яка не поминала жодної людини, щоб не похвалитися мною, і про батька, котрий віднедавна почав учащати до буфету, щоб встромити у чоловічу балачку: "А от мій Андрюша", хоча сільські дядьки й не люблять, коли хтось вихваляється своїми дітьми (тоді так ненароком виходить, ніби їхні гірші, а хто ж би таке терпів) . ■

Ну, та не знаю, як там в інших, а для моїх батька-ма-тері, певен, більшого горя й не вигадаєш, як оце виключити мене з університету. Та й не тільки вони, від цього постраждав би увесь наш рід, бо не знаю, чи є ще де в світі така рідня, як наша,— кожне готове одне за одного виколоти собі око.

Оце, приміром, вдадуться моїй мамі пухкенькі вареники, то вона обходить з макітрою усіх своїх сестер і братів, а хіба не було такого, що батько заколов на Великдень кабанчика й на вишкварки зійшлося стільки родичів, що довелося ще й прикупити м'ясця у сусіди. Чи взяти хоча б дядька Гордія, чоловіка тітки Марії — материної сестри: він же як знайшов був у райцентрівській чайній окуляри в позолоченій оправі, то не начепив одразу на себе, а зібрав усіх родичів, щоб по черзі приміряли й гуртом вирішили, кому вони найбільше личать. Окуляри були таки славненькі, хоча й з товстуватими лінзами, і всяк тоді казав, що в них і голку б знайшов у копиці сіна, ну й видно ж, ну й ви-и-ид-но! І щоб нікого не брали завидки, вирішили миром послати їх дядькові Якову, маминому братові, який жив у місті,— воно ж городському найдужче пасує, "а нам, сільським, як корові сідло",— казала тітка Марія, змерeживши на лиці кисленьку, винувату посмішку.

Дядько Яків споконвіку мав стопроцентний зір, але ревно дякував усім за такий інтелігентний дарунок й у відповідь надіслав кожному по банці оселедців.

Я не випадково згадав дядька Якова у ту нещасну хвилину, адже йому, як нікому, завдячував своїм вступом до університету. Приїхав я до міста з велетенським "чамайданом", у якому ще мій дід возив на Урал сушку, а тепер ця скриня була напхана всякими підручниками, починаючи від п'ятого класу, оскільки я ще не знав, у яку науку податися. Тобто я мав на прикметі одну професію, проте чутки доходили й до нашої Больбівки, що там такий конкурс — не проб'єшся. Конкурс, щоправда, навряд чи мене зупинив би, але розраяв дядько Яків. Тут, забігаючи наперед, скажу, що він на час моїх вступних іспитів узяв відпустку і пізніше, коли матуся обережнень-ко запитала у нього: "Ти ж, Якове, мабуть, чимало там розтринькав на Андрюшу, кажи, не соромся, у нас гроші е",— то дядько лише хитро всміхнувся й сказав: "Та нічого, Катю, я не розтринькав, ото лиш відпустку та ще, правда, зносив за місяць новенькі модельні туфлі, бо по-побігати таки довелось". Справді, усі ті дні дядько майже не присідав, од нього вечорами тоненько пахло коньяком, і я лише дивувався, як це тітка Шура, жінка

його, терпить отаке; видно, дядько і їй прищепив благодатне почуття любові до свого роду, у всякому разі, моя мама і тітка Марія і досі не можуть нахвалитися невісткою: і як вона чистенько пере, і як їсти варить, і блощиць у хаті немає, і як... А сама ж городська, а бач, бач? Я ж собі нищечком здогадуюся, що головне і не в тому, як тітка Шура пере чи там їсти варить, головне те, що вона не цурається нашого роду.

Так от, розраяв мене дядько Яків. Ми сиділи у скверику перед університетом і вирішували, куди мені подавати документи. Дядько сказав, що з такими плюсами, як у його племінника — срібна медаль, селянське походження — зелена вулиця куди завгодно. Тоді я й натякнув, що непогано було б вступити на юридичний, все-таки це... Я не міг до пуття пояснити, чому хочу на юридичний, і завів мову про конкурс.

— А по скільки там? — спитав дядько.

— Та вже десь по вісімнадцять душ.

— Як по вісімнадцять?

— На кожне місце.

— Ох розтуди його корінь! — Руді волохаті дядькові брови (у нашому роду в усіх руді й волохаті брови) ураз настовбурчились — от-от вкусять.

— Та ну його,— сказав я, гадаючи, що такий шалений конкурс перелякав дядька Якова.— Он на мехмат по півтори душі. А я ж на районній олімпіаді з математики...

Але дядько мене не слухав.

— Бач, стерво,— тихо сказав сам до себе.— Ще молоко на губах не обсохло, а вже зібралося судить. Подавай йому хоч і батька рідного, аби

лиш судить. Діла-а-а... Тьху! — він плюнув сухими губами і так крутнув головою, що аж у шиї хруснуло.

— Та ну його,— сказав я ще раз, уже й не радий, що заїкнувся про юридичний.— Он...

— Е ні, не "ну",— дядько схопився з лави і посварився па мене пальцем.— Не "ну"! Ти тіки подумай, Андрюшо, це що ж виходить: людей, які хочуть судить, уже більше за вурків?

— Чого там... — Я зиркнув по боках і відчув, як зацвітають щоки, бо абітурієнти, що сиділи на сусідніх лавах, повідривалися од книжок і витріщилися на нас. Та дядько, здавалося, навмисне вигукував ще голосніше, щоб усі чули і мотали на вус, поки не пізно:

— Як чого? Якщо вас там треба по одному на місце, а злізлося по вісімнадцять штук,— він уже перейшов на штуки, — то виходить, мусимо розводити вурків, щоб усім хватило, га? Чи як по-твоєму? Мусимо занести їх у червону книгу, бо вам, бач, немає кого ловить, судить, садить?

— Та дя... Не хо' я ні на який юридичний.

— А хіба я що кажу? — здивувався дядько.— Ясно, що ти не хочеш, так то ж ти, ти ж нашого роду! А з іншими що робити, питається? Та моя б воля, то взяв би лозину...— Він сіконув "лозиною" повітря і, підсмикнувши на колінах холоші, сів. Довго мовчав і лиш посапував так, мовби оце не говорив, а почастував березовою кашею вісімнадцять "штук".

Я притих і собі, боявся вже й натякати про якусь іншу професію, хтозна, якої думки про неї мій дорогий дядечко (може, знов попре таку арифметику, що хай йому трясця) , але зрештою він почав сам:

— Мехмат не для тебе,— загнув на руці палець.— Там посидючості треба. А в тебе в голові...

— Джмелики,— підказав я батьковим словом, щоб трохи розвеселити дядька Якова.

— Що? Які джмелики? Та в нашому роду нікого не було ні з якими джмеликами. Боже збав! Просто ти той... Ну, як би тобі сказати... Словом, біологічний теж не для тебе, бо це для дівчат, пойняв? А ти ж таки козак.

Отак він позагинав усі пальці на обох руках, і виходило, що нічого путнього для мене й не вибереш — такий розумний удався.

— Я знаю, що тобі треба, Андрюшо,— врешті проказав дядько замислено.—Недавно попався мені на очі лист, отой, що ти прислав його, ще як був маленький, і пойняв, хто з тебе вийде.— Він значуще притих і задивився на білочку, що причаїлася на гілці над нашими головами і, здавалось, дослухалася дядькової балачки.— Авжеж, там з тебе зроблять людину. А тим більше... — і тут дядько Яків сказав таке, що я відразу збагнув, чому він так присікувався до всіх факультетів, аж поки не дійшов до цього.— Тим більше, що нас там підстрахують.— Він так і сказав — нас, наче вступали ми вдвох.

— Як підстрахують?

— Є один чоловік. Доцент. Я йому "Жигуля" рихтував, то ми так зійшлися, знаєш, що куди там. Ти, каже, Яшо, не "викай" мені, бо ми одногодки.

— А на якому він...— Я аж похлинувся, враз так радісно стало — не за себе, а за дядька, що він душа в душу з живим доцентом (тоді я ще не знав, що це таке, але чув, ніби бабі Костисі аір повернув доцент — а вона ж не бачила років із шістдесят, після того як брат ще в дитинстві

попав їй ув око вишневою кісточкою), і от виходить, що .мій дядько з доцентом запанібрата, виходить, і він тут у місті не п'яте тсолесо до воза. Аж не вірилося, що це той самий дядько Яків, з яким ми колись гасали бричкою по селі, і якби не та бричка, то хтозна, чи й спізнався б він з отим-о доцентом.

Я тоді ще тільки-но перейшов до другого класу, а дядько Яків саме прийшов з армії і ще не надумав, до чого докласти рук, хоча свербіли вони йому дуже. Ми подружились одразу, та й до армії дядько не поминав мене увагою ("А пам'ятаєш, Андрюшо, як мати твоя попросила, щоб я тебе поглядів, а я вкинув тебе до кролів у яму, аби ніде не дівся, а сам пішов на ставок купатися, а кролі підмочили тобі шапку — і чого ти у шапці влітку ходив?"), скрізь бували разом, і всі дівчата, щоб підлизатись до дядька, казали: ой який гарнюсінький племінник у тебе, Яшо! Хоча який там у біса гарнюсінький — мале, руде, а ластовиння — як зірок у небі.

Може, солдатик був би й оженився відразу, але сестра, тітка ж Марія, привела до хати приймака, дядька Гордія, що агрономував у колгоспі, однак ще не встиг побудуватися. То куди там ще і Якову було вести жінку. Тільки й того, що моргав до дівчат, а особливої надії не подавав нікому. Я можу лише здогадуватися, що дядько накинув був оком на бібліотекарку Люду, бо одного разу... Одного разу агроном приїхав додому на обід бричкою і після борщу та пампушок з часником приліг, щоб сало зав'язалося, а дядько Яків тим часом ухопив державний транспорт, посадив і мене коло себе й так замахнувся батогом на жеребця Дицибала, що наша бричка полетіла над селом десь аж у хмарах. Мені забило дух, боявся й рота розкрити і нишком, завмерши од захвату, дивився на свого всемогутнього дядька Якова, і мені рідна була кожна цяточка на його лиці, мабуть, тоді я вперше відчув, що таке рідний дядько, авжеж, не тоді, коли кролі підмочили мою шапку-вушанку. Бричка не вміщалася на больбів-ських кривих вуличках, ми трохи не полетіли з греблі в ставок, але й тієї миті я не знав страху і пишався дядьком, пишався тим, як цупко тримає він віжки, як голосно вітається з усіма зустрічними дівчатами "по-городсько-му",

навіть не дивлячись на дорогу. А біля школи ми зустріли бібліотекарку Люду, і дядько низько опустив голову, почервонів і щось промимрив під ніс, навіть я не розчув, але здогадався, що бібліотекарка для нього не така, як усі.

Однак, як сказав потім дядько Яків, "не довго музика іграла", бо, коли ми повернулися додому, наш коник вороненький у воротях спіткнувся, а спіткнувся тому, що біля двору стояв дядько Гордій, його червоне, підпухле зі сну лице заступило всю хату — через нас він запізнювався на "совіщаніє", і тоді й вибухнула ота чоловіча лайка, після якої дядько Яків зібрав свої речі в солдатську валізу й подався до міста. То була чи пе перша тріщинка в непробивній цитаделі нашого роду, оскільки після того випадку довгенько не вгавали голосні розмови серед наших родичів, та всі заспокоїлися, коли від дядька Якова надійшов лист, у якому він любенько повідомляв, що влаштувався на завод слюсарем, отримав гуртожиток, словом, живий-здоровий, чого й усім нам бажає. "Ти, Гордію, на мене не сердься,— писав дядько,— за те, що мені таке дурне в голову стукнуло. Чогось було ні сіло ні впало подумав, що отак вік мине, умру, а ні разу в житті й на бричці не покатаюся по-панському".

І дядько Гордій, як читав ті рядки, то ніжненько так, всепрощаюче сміявся, закинувши назад голову, і всі сміялися, лиш мені було сумно, що дядько Яків поїхав далеко, десь аж на край світу, і тепер мені немає до кого прихилитися, бо їм усім смішно. Так гірко стало, так гірко, що я вирішив присвятити дядькові Якову поему. Заховався із зошитом у кущі безу і... мабуть, то було натхнення, я ледь устигав слинити хімічного олівця — так швидко народжувалися рядки:

Йшов солдат додому три дні, Йшов четвертий день, Радів, аж співав пісні,

Бо був хороший, красивий день.

Та раптом почув шарудіння в кущах

І за дерева сховався,

Тоді й запримітив: якийсь чоловік

Навшпиньки кудись прокрадався.

Бачив на війні солдат не раз

Фашиста лютого, як сатана,

(Тут я і справді повірив, що дядько повертався не зі служби в армії, а з війни, і на очі навернулися сльози. Я тихенько заплакав, і так солодко стало у грудях від того плачу, що я аж заскиглив, але рука натхненно виводила далі).

Але й тут не злякався якраз Підозрілого шпигуна. Він швидко дістав нагана, І зразу

Шпигун під конвоєм пішов по наказу.

Особливо бездоганною видалася мені кінцівка, і я тут же вирішив укласти поему в конверт і відправити тому, кому вона була присвячена.

Мабуть, дядькові недавно потрапив на очі саме цей лист, пізніше я писав йому лише під диктовку мами: "Картопля цього року вродила, сливок теж рясненько, так що приїжджай, Яшо, бо там у вас купувати все треба, а дуже багацько не накупуешся..." — то з таких листів навряд чи вгадаєш, до чого лежить моя душа. Однак куди слід вступати з поемою, я теж не міг допетрати і зайшов з іншого боку:

— А на якому він факультеті, той доцент?

— Яке це має значення? Головне те, що з тебе вийде путній літератор,— нарешті розкрив усі карти дядько.— Думаєш, аби в тебе не варило в голові, то хтось хоч пальцем кивнув би? Чорта лисого! Запам'ятай, Андрюшо, під-страховка потрібна тіки розумним людям, дурному вона не поможе... Екзамен — це таке... Тут і найсвітліша голова може розхвилювацця чи розтиряцця, пойняв? Доцент,— дядько перейшов на шепіт,— доцент так і сказав, що коли він, себто ти, ні бум-бум, то немає чого й рипатися, а якщо ось тут варить,— дядько постукав зігнутим пальцем себе по лобі,— якщо до всього ще й має іскру божу, то гріх не допомогти.

Матінко ти моя! Іскру божу... Це ж він побачив її в отій "поемі". Мені зробилося ніяково, щоки защеміли від сорому, і дядько, помітивши, як я малію на очах, спитав:

— Хіба ти не напишеш твір на п'ятірку? Тобі ж тільки один екзамен тре' пройти, медалістику мій срібненький...

— Напишу,— сказав я.— Звичайно, напишу.— І тієї ж миті заприсягнувся собі, що ніколи в світі не підведу свого дядечка, о, з шкури вилізу, а пе підкачаю.

Де ж мені було знати, що коли другий курс ми розпочнемо з виїзду на роботу в колгосп, з-під землі вистромить свого паскудного носа граната, щоб занапастити стільки надій.

II

Якось по-дурному все воно вийшло. Не думав і не гадав, що граюся з вогнем, та й сталося це так блискавично, що де там було роздумувати.

Цілісінький день я поглядав на сонце — наче якого благословення, ждав сьомої години — о сьомій мав зустрітися з Юлькою. Геннадій Петрович, який потім охрестить мене несусвітним ледащом, звичайно ж,

не здогадувався, що кошики з картоплею (її ми зносили в кагати) здавалися мені пір'їнками, а монотонне гудіння сортувальні, що спершу бухкало в скроні, тепер скидалося на лоскітливе стреокотання коника-стрибулця.

Ми цілий день не розгинали спини, ото лиш по обіді зробили вимушену невеличку перерву, коли мій приятель Петя Стоножко зненацька вигукнув:

— Бомба!

Всі подивились на Петю, подивилися без найменшого остраху, так якби він крикнув: "Миша!" (яка іще бомба? — теж мені жарти). А Петя показував припорошеним коротеньким пальцем на конвейер, де серед сухих грудомах і бараболі просувалася кругленька металева штукенція — просувалася до барабана, така не схожа на скелет із косою, що ніхто не встиг і злякатися, як Петя підскочив до двигуна і зупинив конвейєр.

Лише тоді холодок пробіг за нашими спинами, ми нарешті подумали, що б воно сталося, аби граната потрапила в барабан, але про це ніхто не обмовився й словом — просто стали віночком довкола конвейєра і дивувалися, звідки воно взялося.

— Комбайн вирив... разом з картоплею,— пояснив Петя.

— Як же воно не двигнуло?

— Не зачепив гострим.

— Це ж треба...

— Що з ним робити?

— Тре' покликати...

— Спокійно, спокійно,— проказав Геннадій Петрович незворушним, як у мінера, голосом. — Зараз ми її приберемо, зараз.

Він помацав лимонку твердими зіницями, потім звелів:

— Покличте-но Кирила Гнатовича.

Дід Кирило, який сторожував катати і запускав мотора, жив тут-таки, в полі, у хатці на курячих лапках. За хвилину старий уже стояв біля конвейєра і почухував на-лисо обстрижену голову (він мало не щодня совав комусь із нас машинку-нулівку й просив: "Підправ-но, синашу, бо вже за комір лізе").

— Го! — сказав дід Кирило. — Оце так рахуба, го.

— Куди б його прибрати? — спитав Геннадій Петрович.

— Го! — сказав дід Кирило. — Оце так чортовиння, го.

— Нам же працювати треба.

— Протипіхотна, го.

— До вечора ще далеко. Робота ж стоїть.

— А ми її отако-го, сучку,— сказав дід Кирило, нагнувся і спокійненько взяв лимонку.— Нехай у мене в шопі полежить.— Він говорив так раденько, тільки й того, що не додав: "Пригодиться".

— Обережно,— сказав Геннадій Петрович, примруживши очі.

— А чого з нею панькатися, я ж її не у вогонь, а в топу, го.

Дід поплентав до своєї сторожки такий задоволений, що я був певен: витягне з неї запал і ще десь прилаштує до діла, дивись, чого доброго, зробить гирку до годинника, бо старий механізм виробився і дід причепив до легенької гирки залізне коліщатко.

— До роботи, до роботи ставаймо! — скомандував Геннадій Петрович.

"Ставаймо". А сам не дуже розганяється, новенькі штани так облягають, що, як нахилиться, тріснуть.

— Запустіть мотор. Хто це там вимкнув мотор? — Він відштовхнув очима Петю Стоножка, наче той був ще й винен, що зупинив конвейєр.

Схоже було, Геннадій Петрович злився: чи від того, що не здогадався першим вимкнути мотор, чи що побоявся сам узяти гранату — і це всі помітили, але настрій його підупав, шкіра на лиці напнулася, як на бубоні, губи витяглися тоненьким шнурочком і злегка посіпувалися. А може, мені просто так здавалося, через те що я, по правді сказати, не злюбив Геннадія Петровича ще з першої лекції.

Учорашній аспірант, він зайшов до нас в аудиторію наче з обкладинки журналу "Мода", недбало зняв шкіряне пальто (видно, боявся його зоставляти в гардеробі, щоб не вкрали) і недбало кинув на підвіконня — недбало, але так спритно, як це можна зробити лише після копіткого тренування десь поза людським оком, потім, походжаючи по аудиторії, щоб хтось, бува, не подумав, що він зазирає в шпаргалку, став говорити холодним, мов крига, карбованим словом — ті мерзлі слова аж хрустіли у нього на зубах. Я нічого не маю проти шкіряного пальта, бога ради, і сам би таке носив, і мене зовсім не дратує, коли чоловік красиво говорить, однак доймало інше: я водночас бачив двох Геннадіїв Петровичів. Один походжав по аудиторії, недбало склавши на грудях

руки, і розповідав про Мопассана ("Слід вимовляти Гю де Мопассан, а не Гі,— зауважив Геннадій Петрович.— У нас прижилася неправильна форма, але ж ми з вами філологи"), а другий, його "альтер его", стояв біля підвіконня, дивився на першого, схвально киваючи головою, і танув од втіхи. Він, цей другий Геннадій Петрович,— подумки я вже називав його Гю,— просто не зводив закоханих очей з першого,— цей нехай буде Гі,—і лише зрідка крадькома косував иа шкіряне пальто.

— Він зайшов до кав'ярні,— переповідав Гі сюжет Мо-пассанового оповідання,— підкликав гарсона...

На мить Гі замовк і прислухався до тиші, що повисла в аудиторії, мов хрустке простирадло на морозі. Тиша була така непорушна, що Гю, який стояв біля підвіконня, мало не заплескав у долоні, але вчасно спохопився. Гі облизав тонкі губи й повів далі:

підкликав гарсона, замовив склянку пива...

І тут сталося несподіване.

— Кухоль! — пролунало з "Камчатки". То подав свій голосочок Семен Ковба, здоровенний гладкий хлопчина, схожий на доброго лева.

Гі тут же примовк од такого зухвальства. А Гю, так той взагалі отетерів.

— Що ви сказали? — перепитав Гі, обводячи очима "Камчатку", щоб розгледіти, хто це там обізвався.

— М-мені здається, що в М-м-мопассана,— Ковба од хвилювання завжди затинався, — в оп-повіданні... к-к-к-ухоль...

— Ну, це вам так здається через ваш апетит,— посміхнувся Гі, блимаючи чистими, аж синіми зубами. Він вочевидь натякав на Ковбину кругленьку пичку, мовляв, такому склянки замало.

По аудиторії прокотився легенький смішок, Гю тим часом задоволено потирав долоні, а Гі вже прибрав серйозного вигляду, щоб розповідати далі, як тут і мене чорт смикнув за язик.

— У Мопассана все-таки кухоль,— сказав я.

— Не знаю, яким виданням ви користувалися, молодий чоловіче,— Гі пильно вдивлявся в моє лице, щоб не забути його принаймні до сесії,— я особисто читав цей твір в оригіпалі.

Гю захоплено моргав йому, мовляв, давай, давай, бреши далі, і Гі, підбадьорений тим, що так вдало викрутився із пастки цих сисунців, які тільки й норовлять піймати тебе на слові, додав:

— Первкладач має право на вільний переклад. Так що прошу не перебивати.— Гі знову черкнув язиком по губах й продовжив:
—...Підкликав гарсона, замовив склянку пива,—він так натиснув на ту бідну склянку, що вона замалим не тріснула.

Гі мене більше не помічав, зате я весь час відчував на собі примружені очі Гю, який на кожній лекції із зарубіжної літератури зирив на мене з кутка і сварився пальцем: ну, постривай, ми ще перевіримо, хто більше знає, я тобі покажу кухля, я тебе носом у нього втовкмачу.

Не хочу брехати, Гі таки добре знав зарубіжну (до круглих дат великих письменників навіть друкував статті у товстих журналах), дехто від нього був ще й у захваті, особливо коли Гі вдавався в позапрограмові подробиці біографій геніальних людей. Дуже славно це в нього виходило — невимушено, наче він ще вчора сидів із Віктором Гюго за кухлем пива, чи то б пак, за склянкою, і бідола-

ха Гюго скаржився йому на свою дружину, що от, мовляв, сяка-така, накинула оком на Сент-Бева, цього рудого страшка (ні, мені не дошкуляло те, що я теж рудий), ну, та біс із нею, казав Гюго, я її теж уже не люблю, але мені просто прикро, ти мепе розумієш, Гю?

А коли, приміром, Гі "доводив до нашого відома", що Поль Верлсп загубив себе у абсенті, то Гю при цьому так сяяв, що я готовий поклястися, віп би дуже шкодував, аби виявилося, що Верлеп не пив.

Однак річ не в цьому, хай собі чоловік розказує, як уміє, може, я просто несправедливий, тому що в одному був певен: на екзамені доведеться сутужно. Отож я просто чманів над зарубіжними авторами, перечитував отакенні монографії, конспектував що треба й не треба, і Петя Стоножко, який здогадувався про мою біду, одного разу сказав:

— Дурний ти, Андрію, думаєш, воно поможе?

— Що?

— Оте твоє зубріння.

Мене вкололо "зубріння". "Зубрів" — це тих, що не вилазять з читальні,— у нас не любили, ну, точнісінько так, як у селі не люблять тих, хто найперший посадить город навесні, а потім ще й викопає найпершим: виходить же так, ніби йому найбільше треба. "Грошей наклало на книжку, а й ще метушиться,— скаже хто в'їдливіший.— Ну та метушись, метушись, все 'дно вмреш".

Отож мене так вкусило те "зубріння", що ледве втримав язика за зубами, аби не спитати Петі, хто його під-страховував на вступних — у першому ж диктанті на практичних з мови Петя зробив сорок сім помилок; Тимофій Степанович, мовник наш, почухав нігтем за вухом та каже: "Багате-е-енько для філолога". Втім, я несправедливий і до Петі (це мене тоді злість узяла, що так подумав про нього), диктант — одне

діло, а твір — зовсім інше, тут викручуйся як хочеш: не зпаєш, де кому поставити, переставляй слова і так і сяк — хіба важко? До то-



го ж у творі головне зміст; хай і вкрадеться якась там зайва рисочка, то по-перше, її можуть і не помітити, а по-друге, якщо написано аж-аж-аж, то й так п'ять поставлять. Я он теж був перелякався. Писав на вступному твір на тему "Труд переростає у красу", і так воно мені гладенько тулилося слово до слова, що дай, думаю, ще й епіграфа зверху доточу — це вже як на чистовик переписував. Чого боятися, думаю, я ж того вірша Рильського назубок знаю. Взяв і доточив епіграфа:

Ми працю любимо, що в творчість перейшла, І музику палку, що серце тисне. У щастя людського два рівних е крила — Троянди й виноград, красиве і корисне.

Написав і аж язиком приклацнув: кращого й не придумаєш, троянди й виноград — це ж тобі й є труд і краса. Тішуся не натішуся, і раптом: стоп! Щось як обірвалося всередині — а може, після "крила" не тире треба, а дві крапки, голова твоя й два вуха! Казали ж тобі на консультації: з цитатами обережно, бо як щось перекрутите, то це груба помилка. Так ні, не послухався, турок, а тепер же не витреш у чистовику. Такий твір зіпсував!

Отак повісив я голову та й кляну себе на чому світ стоїть, коли чую над вухом:

— Ви чого не переписуєте начисто? Час іде.

Звів я налякані очі, бачу — жіночка білява стоїть наді мною, та, що теми творів на дошці писала. Лице таке добре, ласкаве, як у нашої

вчительки української мови Килини Гнатівни. Ну, думаю, у цеї можна спитати, не вижене.

— Та,— кажу,— не знаю, чи тут осьо тире треба чи дві крапки.— І кінчиком ручки на "крило" показую.

Глянула вона пильненько на мій епіграф, пробігла очима й усміхнулася.

— Правильно, — каже, — правильно. Переписуйте швидше, бо не встигнете.

Тоді в мепе одлягло від серця, переписав готовеньке, перевірив раз і вдруге — те що треба.

Приходжу до дядька Якова (я ж у нього жив під час іспитів), цвіту і пахну — порядок, мовляв.

А дядько:

— Легке попалося? Написав?

— Пхе... одною лівою.

— Ой, Андрюшо, не кажи гоп...

І враз мене щось як обухом по голові: а що, коли та жіночка неправильно мені підказала? Навмисне. Це ж якби всім підказували, то що з того вийшло б. От взяла і збрехала, хай знає, думає, як випитувати. А ще ж бувають такі, казали в нашому селі, що й нарошне зрізають. Отаке собі думаю, а ноги, чую, мліють, мліють, в очах застрибали зайчики.

— Дя? — питаю тихенько, ледь ворушу губами.— У вас Рильський є?

— Нащо тобі? — дивується дядько.

— Треба,— кажу.

— Так він же і в тебе є. Он там у чамайдаиі, в хрестоматії.

— Де чамайдан? — питаю.

— Під ліжком, де ж іще, хіба ти забув?

Я стаю навколішки, дістаю з чемодана хрестоматію і — шелесь-шелесь сторінками. Ось він, той вірш. Знайшов, а сам боюся й глянути на те місце, де "У щастя людського два рівних є крила" — що, коли там не тире? Врешті не втерпів, затамував віддих і — глип!

— Що з тобою? — почув я дядьків стривожений голос. Почув крізь туман, бо там таки стояло дві крапки.

— Та от цитату звіряю,— сказав я. І розповів що й до чого.

— Хе! Знайшов, за чим побивацця,— весело сказав дядько.— Що, в них ума там немає ні в кого, щоб оце через якусь рисочку людині біографію портить! Ти моли бога, щоб там чогось хужого не накрутив.



Сяк і так дядько якось мене заспокоїв, та коли наступного дня я переступив поріг кімнати, де сиділа приймальна комісія, відчув, як усередині все холоне. Я враз оглух, Осліп, стсрп і взагалі здурів, а підійшовши до методистки, ще й онімів.

— Як прізвище? — щось питало.— Прізвище як?

— Голод.

— Отак би й зразу... Так, де ж воно?.. А, ось... Ай-яй-яй, двійка. Ну, не переживайте, на другий рік... Екзаменаційний лист лишається в пас.

Але двійка раптом привела мене до тями, я ожив — здивувався, обурився, спаленів, засміявся — зрізали, гади, от дають: що-що, а двійкою там і не пахло. Що я, вже геть дурний?

— А де забирають документи? — запитав навмисне весело, щоб усі бачили, що мені з їхньої двійки просто смішно.

— Вам їх пришлють по пошті,— відповіло за столиком.

— Ну, то бувайте здоровенькі,— сказав я ще веселіше, і, здається, перестарався, бо "здоровенькі" аж схлипнули.

І тут до столика підійшла вона. Підійшла тихенько, немов куничка; світле, як стигле яблуко, лице, руденькі золотисті вії, очі невеличкі, але такі, що втопишся в них, нема їм берегів, тим очам, і сині — не сині, й зелені — не зелені, й карі — не карі... Золоті очі.

— Холод,— назвала вона своє прізвище. Саме таким я й уявляв її голос, як осінь — тихий і золотий.

— Холод? — перепитало за столиком здивовано.— Стривайте, молодші чоловіче, як, ви казали, вас?

— Голод.

— Чи це я вже очамріла з вами, чи ви щось не той... Наче ж сказали "Холод".

— "Ги", "ги",— сказав я.— Голод... "Ги", а не "хи".

— Так ми ж з вами не туди дивилися.

Теж мені, "ми з вами"... Я нікуди не дивився.

—— Голод ■— п'ять! — раденько вигукнуло за столиком.— Вам же п'ятірка, а ви за документи зразу.

— Це ж ви кажете: по пошті... — Кров у моїх жилах зупинилася й поволі потекла в інший бік. То так поволеньки підступала до мене радість, спершу тихо, тихо, а там як хлюпне у груди!.. Я й не дібрав одразу, що це ж те дівча з золотими очима забрало двійку собі. Голод, Холод... Ну й прізвища уділила доля нашим предкам-сіро-махам.

А дядько Яків таки як у воду дивився: не "спортили" мені біографію через якусь там рисочку. Воно, мабуть, можна так і так — і тире, і дві крапки. Бо через рік я побачив свій твір на стенді для абітурієнтів — зразковий твір! — то там так і лишилося тире.

Рисочка біографію не зіпсувала, так чорти гранату підсунули. Спробуй тепер поясни, що ти не винен.

III

А воно як до того і йшлося.

Ми перебрали цілу гору картоплі, мабуть, дали з півтори норми, бо й дід Кирило, котрий оцінював студентську поміч як "мокре горить",

сказав, що сьогодні ми чесно заробили свою вечерю ("Та ви, з якого боку не гляпь, то хороші хлопці, тіки стригтися треба, го. Бо за комір лізе").

Однак Геннадій Петрович, видно, вирішив поставити рекорд, щоб випередити факультети, які працювали на інших відділках, не інакше, як так, бо хвилин за п'ятнадцять до шостої, коли вже й по роботі, коли навіть сонце (холодне стомлене сонце) підказує, що пора на спочинок, він раптом зажадав, аби ми перебрали ще одну "гірку". Воно, звісно, можна було б і перебрати, хіба нам що, але, як на те, я терпіти не міг, коли хтось заробляє грамоти чужими руками (у нашому селі як дадуть комусь на свята грамоту не дуже по правді, то мій дядько по батьковій лінії, дядько Павло, відразу на трибуну й: "Товариші! Тут щось нечисте, товаршпочки!" — та кулаком себе в груди, у груди себе кулаком, аж луна йде. А хитріші, ті мовчать) . До того ж, як я вже казав, о сьомій мав зустрітися з Юлькою.

Я лишень уявив собі: стоїть моя Юлька біля широкого провалля, порослого кущами шипшини, що аж горить червоними разками, жаринки шипшини золотять їй очі й руденькі вії, десь із нори на неї зирить зеленими світляками вогнистий лис, у прижухлих бур'янах попискує сойка, жалібно так, бо Юлька жде мене не діждеться, а я тим часом гну спину на авторитет Геннадія Петровича.

Та це ж чорти батька зна що! І тут мене розбирає злість, хутенько нишпорю по закапелках пам'яті — там, десь на денці, уже ворухнувся лукавий черв'ячок — і заявляю з абсолютною переконливістю:

— Існує закон, який забороняє проводити роботи на ділянках, де є вибухові речовини.

Геннадій Петрович зиркнув на мене через плече і, здається, на хвильку розгубився, однак тут же зібрав коло очей дрібненькі зморщечки, так щоб вродилася поблажливо-в'їдлива посмішка

(виходило ж, нібито я знаю закони, а він — ні), і несподівано зачепив мою стару вавку:

— Вам би вчитися на юридичному, товаришу Голод,— сказав він.— З такими глибокими знаннями законів можна піти далеко.

Оте його "піти далеко" аж кричало, що насправді йти мені нікуди, що я людина страх яка дрібненька, ну, крихітна мураха, котру можна задавити нігтиком, і якщо й можу десь себе показати, то хіба що в старанному перебиранні картоплі та в танці під дудку Геннадія Петровича.

— Я знаю, можна піти дуже й дуже далеко,— сказав я на зло.

— А коли ви, товаришу Голод,— йому, видно, приємно було наголошувати на моєму прізвищі,— боїтеся смерті, то можете йти собі геть, тут і без вас обійдуться. Хто-зна, може, ваше життя, товаришу Голод (мені вже хотілося крикнути, що я йому не товариш), так багато важить для історії, що слід подалі триматися од тієї пухкалки.

Він переможно обвів очима студентів, шукаючи на їхніх обличчях захвату своїм дотепом, і дехто справді під-лабузницьки заусміхався, найдужче ж мене зачепило за живе те, що й Семен Ковба, цей Гаргантюа з дрібненькими зубами, раптом силувано захихикав, хоча Гі (чи Гю?) і йому насолив на екзамені. (Я давно помітив, що гладез-ні люди, у яких на шиї можна гнути обіддя, часто виявляються страхопудами).

Гі великодушно прийняв цей дорогий Ковбин дарунок легеньким кивком голови, і я зрозумів, що моя карта бита. Зостався, сказала б моя бабуся, при бубнових інтересах. Сивенький туман заслав очі, і крізь нього я побачив, як на поле брані в'їхав на білому коні Гю.

Це мене так допекло (доконало!), що негайно ж вирішив перевірити, хто з нас дужче боїться смерті. Зараз побачимо, де опиниться той білий кінь. А заодно помщу-ся й за екзамен. Ви не заперечуєте, товаришу Гі? Так-так, ви проти, але згадайте, товаришу Гі, як ви приймали у мене екзамен.

Петя Стоножко таки правду казав — я перетворився на "зубра".

Жер книжки зарубіжних авторів і справді, як той Гаргантюа, виписував дати, цитати, крилаті слова і всяку всячину... Та чи треба розповідати, як я готувався до екзамену з зарубіжки? Го,— сказав би дід Кирило.— Не треба, синашу, тут і козі ясно.

Так от, діду Кириле, я так завчився у другому семестрі, що — ви не повірите — не було коли навіть листа написати матусі. Хлопці ходили на танці, щодня строчили вірші, попихкували цигарками, перепитуючи, як воно пишеться, вони просто замучили один одного тими віршами про жовте листя і сині роси, на що вже наш декан Іван Мокійович Коритко, чоловік плохий, як віл, і той розкричався після першої сесії: "Ви що! Думаєте, ми вас тут на письменників учимо? Оце, думаєте, візьмете дипломи та й підете з ними в Спілку письменників? Дзуськи! В село, в село, учителями! Дев'яносто дев'ять процентів поїде в село!"

Звичайно ж, хлопці й надалі одверто писали вірші (дівчата, ті потайки), тому що козкен був певен: один-єдипий відсоток — це він.

А я так і лишався автором отої однісінької поеми "Йшов солдат додому три дш", бо мені було не до віршів, я гриз науку — і догризся до того, що забув писати додому.

Схаменувся лиш тоді, як сам отримав листа: "Ти Андрюшо мовчиш,— писала мама, як завпеди, без ком і крапок (модерніст моя мама!),— мовчиш а я сушуся що може заслаб застудився не дай бог бо ти ж не вдя-гаїся як тебе просиш і їсти мабуть пе їси нічо тре їсти Андрюшо

наука добре а здоров'я головне як не буде його ти нікому пе пузкен і тобі нічо не нужне я переживаю сильно чо ти не писнехп і словечка всохнеш там над тими книжками думаю а батько смієцця каже Аидрюша влюбився тепер йому не до пас батькові все шуточки а в мене й серця немає як ти там думаю прокинуся вночі й думаю а це ще сон такий снився що хай бог милує а тоді дурна догадалася що це ж ти мать обидився за того рецепта що ти просив а я пе прислала (Мама, коли я їхав із дому після зимових канікул, спекла мені в дорогу пиріг з яблуками; всі в гуртожитку так прихвалювали його, а дівчата рецепт випитували — як пекти, і я написав про це мамі, хай зрадіє, думав) забула як заорало бідна головонька не обижайся Андрюшо скажи дівчатам що пирога цього тре пекти на черепі бо на деці буде не такий оце береш мисочку борошна петльовки луччо вбиваєш туди трос яєць можна іх більше тільки жовтеньких од галаганочки тоді й тісто буде жовтеньке і пиріг добрішонький..."

Далі мама мережила на семи сторінках, як довести до ладу той пиріг, щоб і виріс, і не пригорів, а мене пропікав сором. Знав, що ніхто не візьметься пекти скрутеника, то дівчата так випитували, задля компліменту, на знак подяки за ласі шматочки, проте мама списала пів учнівського зошита — то був рецепт любові до свого сина.

І коли син зрозумів це, коли вчув у тих рядочках тихий плач, в очах йому попливла жовтогаряча каламуть, як колись у дитинстві... Він тоді захворів жовтухою; прокинувсь уранці, а світ потопає в жовтій потерусі, земля пливе під ногами, і в тілі перекочується липка млість. Мама як глянула на нього, то зойкнула пташкою і притулилася щокою до гарячого чола, щоб увібрати в себе жар...

Потім вона песла його на руках аж до поштового шляху, яким ходили автобуси до райцентру,— а в райцентрі була лікарпя,— несла п'ять кілометрів дванадцятирічного хлопця — дванадцять років йому було, майже дорослий чоловік! — і він крізь жовту каламуть просився: "Мамо, ну ма', пустіть, я сам, я зможу",— "Ще трошки, ще трішечки — і ти підеш сам,— казала мама.— Ну пожди, он до того стовпчика донесу, і

підеш".— Мама показувала червоними очима на телеграфний стовп, хустинка сповзла їй на плечі, коси розтріпались, і він думав, чого ж це у мами хустинка така жовта, коли вона має бути білою, білою в чорну крапочку,— думав так, і очі йому злипалися, він розплющував їх з останніх сил і знову просився: "Мамо, ну ма', пустіть, я сам",— і мама сміялася (як важко вона сміялася) й казала: "Дурненький, хіба ти не бачиш, ми ж іще не дійшли до стовпчика, зараз, пожди, я ж не втомилася, ну ні на крапельку не втомилася". А то був уже десятий чи й п'ятнадцятий стовп —хіба ж він один був на п'ятикілометровій дорозі,— і перед кожним мама повторювала: "Зараз, синку, вже близько... ось він... пожди".

Усе це я бачив, читаючи матусип лист, а потім зібрав найкращі слова й написав, що спасибі, мамо, за рецепт, хоч я й забув про нього, а не озивався довго тому, що справді ніколи вгору глянути — конспекти, лекції і т. д.— але як же добре, мамо, що Ви написали рецепт, тут одна дівчина прочитала його і спекла такого пирога, що слинка котиться, такого пирога, що... (І тут я водночас побачив, як дівчина з легенькими золотими віями місить білими кулачками тісто, смішна така — кінчик носа у борошні, а мама моя ходить з листом по селі, розказує всім, який у неї Андрюша розумний і яка вродлива у нього дівчина, така вже гарнюсінька, що люди не ймуть тому віри, — та хай, мама ж розказує і не їм, а собі).

Після того я ще заповзятіше накинувся на книжки ("Ти з ними воюєш, як Дон-Кіхот з вітряками",— жартував Петя Стоножко грамотними словами; у нас на філ-фаці усі намагалися говорити дуже грамотно; якщо, приміром, ти кажеш замість "переважає" — "превалює", кажеш не "пересадження", а "трансплантація", то, виходить, ти чоловік освіченіший; я ж на лихо не міг одвик-нути навіть од нашого больбівського "протфель",— мабуть, мене з цим "протфелем" і в домовину покладуть,— через те ходив у середнячках, і всі здивувалися, коли першу сесію склав на відмінно), я вгризався в науку не тому, що мене так уже тішили п'ятірки чи підвищена стипендія — подумаєш, якийсь там червінець, його можна зекономити і в їдальні, якщо брати

самі гарніри; ні, найсолодшими були хвилини, коли показував мамі й батькові залікову книжку, і вони схилялися над нею — скроня до скроні — й читали по складах: від-мін-но, від-мін-но. "А бач, бач, а ми думали, що з нього нічо не вийде".

У другій сесії в моїй заліковці уже стояло аж чотири "відмінно", та ще лишався один екзамен — зарубіжна література. То я завжди заходив на іспит першим, а тут ноги зробилися ватяними, тупцяв біля дверей і в кожного, хто виходив з аудиторії, перепитував: "Ну, скільки? А що попалося?"

П'ятірок було негусто, та це й не дивно: ми ще на першій сесії помітили, що старі мудрі професори завжди поблажливі, ніколи не ставлять двійок — вони знають, що цим вчитися не примусиш, а молоденькі викладачі, вчорашні аспіранти, ті доскіпуються за найменші дрібнички, аби показати, що більше знають за тебе — о, вони все знають! — і страшенно люблять, щоб до них приходили ще раз.

З аудиторії виринув Семен Ковба, виринув з "хвостом", жалібно підібгав його і почимчикував довгим коридором, не сказавши нікому й слова.

Тоді я зрозумів, що мою долю вирішено наперед, зрозумів це — і перестав боятися, і ■спокійненько зайшов, і взяв білет, не дивлячись на Геннадія Петровича. Питання були простенькі — лусканчшш, а не питання, і я набрався нахабства й сказав:

— Можна без обдумування?

— Будь ласка,— посміхнувся Гі, розгортаючи мою залікову книжку. Він удав, що не помічає оцінок, однак я побачив, як Гю, котрий стояв у кутку, підбіг до Гі, заглянув через плече, і погляд його загорівся, наче в заліков-ці замість "відмінно" стояло "дурень", "дурень", "дурень"...

Я застрочив як з кулемета прямо в лоб Гю, я скосив його наповал своїми знаннями про епоху романтизму, навіть сам зачудувався тією відповіддю, і коли сказав, що в символіці романтиків превалюють (!) похмурі образи, які модифікуються (!)... О, тут я раптом відчув, як із мого єства випливає ще один Андрій, але не Голод, а Ситий, він намагався одірватися від мене, щоб стати збоку й помилуватися тим красномовством, однак я сказав йому, Андрію Ситому:, не смій, умри,— сказав я йому, і він умер. Андрій Голод знову набрав повні груди повітря,.

щоб випустити нову чергу в пораненого Гю, але Гі підняв руку п сказав:

— Досить, досить. А в чиєму перекладі ви читали Гофмана?

Цього я не ждав. Знав, що будуть запитання хитрі, але щоб такі... Він же ніколи й не заїкнувся, що це треба знати.

— Не пам'ятаю,— сказав я, і рани Гю загоїлись.

— Жаль, перекладач — це майже співавтор. Від нього залежить дух інтерпретації.

Я трохи не випалив, що читав Гофмана в оригіналі, однак стримався.

— Гаразд, давайте друге питання.

Про Голсуорсі я говорив трохи млявіше, зате багато.

— Що ж,— сказав Гі,— видно, що ви непогано готувалися, та, розумієте, товаришу Голод, я не бачу у вас власного аналізу... Все це якось завчено... — Він глянув у заліковку і вдав, ніби лише тепер помітив п'ятірки.— О, та у вас тут... Мовознавство, історія... ну, це таке, що можна й зазубрити, а література, знаєте...

Мені хотілося встати й піти.

— Шкода вам урізати підвищену стипендію,— лив крокодилячі сльози Гі.— Знання на слабеньку четвірку, але й ставити її рука не піднімається. У вас батьки є? — Він підбивав мене на брехню.

— 6,— сказав я.

— Де живуть? У селі, мабуть? Город є, садочок?..

— 6 все,— мене почали підводити нерви. "І корова є, отелилася цього року, славного такого бичка привела, я назвав його Гю",— додав подумки.

— Да, воно тепер і в колгоспі живуть непогано... Та коли вам дуже треба відмінно...

— Не треба,— сказав я.

— Дивіться.— Гі до останньої миті ждав, що я почну проситися, але не діждав і задовольнився маленькою втіхою — величезними карлючками намалював "добре" й нбдав мені залікову.

Я пішов до дверей, та вже на порозі зупинився, на хвилю пристояв й сказав:

— І все-таки у Мопассана кухоль. Я звіряв з оригіналом.— І гримнув дверима.

Пізніше, коли розповів цю історію батькові (маму не хотів лякати), старенький заусміхався, поворушив рудими бровами, потім порадив: "Ти там, Андрюшо, обережніше з ними. Воно ж не всяк понімає шуточки, візьмуть і ззідять. Ще й оближуться".

Ох, ці батьки. Бачать за сто кілометрів.

IV

Я перечекав якусь часину, поки все втихомириться, потім непомітно відірвався од гурту і рушив до дідової хатки. Діда Кирила поблизу не було, може, ліг прикуня-ти, бо куфайка його висіла надворі. На кілочку.

Я крадькома прошмигнув до шопи. Промінчик світла, який теж прошмигнув разом зі мною у прочинені двері, вихопив у темному кутку те, що я шукав. Кругленька граната лежала зовсім безневинно, тепер вона здалася мені навіть красивою, узяв її без найменшого остраху — важкенька — і вислизнув надвір.

Нікому до мене не було ніякого діла, ніхто в цей бік не повів і бровою, однокурсники метушилися біля сортувальні, підіймаючи авторитет Генцадія Петровича, а Семен Ковба, так той один хапав обіруч кошики і пер попереду себе, наче велетенські чавуни.

Я роззирнувся по боках, і в око знову впала дідова куфайка, що теліпалася на кілочку. Дув легенький вітерець, і куфайка, наче жива, кумедно помахувала рукавами; мені зробилося смішно, і, не довго думаючи, я підійшов до опудала (дід наче навмисне повісив тут куфайку^ щоб вона стерегла нашу знахідку), підійшов, значить, до того опудала й опустив йому в кишеню гранату.

Тоді відбіг подалі у поле, швиденько назбирав сухого бадилля, змостив копичку й черкнув сірником.

Уже сиві кучерики диму возносилися у небеса, а мене й досі ніхто не помічав, ніхто навіть не здогадувався про моє існування, окрім Юльки, яка десь далеко, на іншому відділку, нарешті закінчила збирати помідори і тепер чепурилася, щоб прийти до шипшинового провалля вродливою, як осіння ягода, щоб навіть лис виглянув із нори й не зводив

з неї очей, а що вже казати про мене. Це, мабуть, щось у крові, я просто сам не свій роблюся, коли побачу дівчину з рудим, золотавим волоссям та ще з та-кими-от очима...

Тоді, в кімнаті приймальної комісії, як уже схаменувся трохи од радощів, знову вздрів її. І так недобре стало, що, якби міг, помінявся б із нею оцінками: я засоромився тієї п'ятірки.

Дівчина плакала. Стояла посеред кімнати, довкола сновигали люди, а вона навіть не затуляла обличчя, по якому скочувалися золоті сльозини, така чиста й наївна, вона нікуди не йшла, ніби ще сподівалася, як та школярка, впросити когось, щоб їй не ставили двійки.

Дехто вже роззявив рота й з цікавістю зирив на неї, і тоді я підійшов, легенько узяв її за лікоть й сказав: "Ходімо звідси".

Вона на диво покірно пішла до виходу, мовби я був її братом і ми прийшли сюди разом (збоку інакше й не подумаєш — брат веде сестричку); ми проштовхалися крізь гомінкий мурашник абітурієнтів на вулицю, інколи з того шарварку вихоплювалися вигуки: "Скільки?" — "П'ять!" — і я думав: мовчало б отам, ще невідомо, що далі буде.

Лише на вулиці дівчина спохопилася, що її ведуть попід руку, випручалася і глянула на мене, як на дідька лисого. Сльози висохли на її очах, личко набубнявіло гнівом, і ця золота бджілка притьмом перекинулася в осу.

— Хто ви такий? — задзижчала оса і виставила жало.— Що вам од мене треба?!

— Не плач,— сказав я.— Все це пусте.

— А хто вам сказав, що я плачу?

— Мені здалося...

— На себе подивіться. Здалося йому.

Біля нас уже знову збиралися ґаволови, тепер вони пе думали, що ми брат і сестра, а, мабуть, підозрювали, що якийсь рудий вурка хоче відібрати у дівчиська мамині гроші.

— Заспокойся, ходімо,— сказав я і хотів було взяти її за лікоть, проте оса знову блиснула жалом.

— Не чіпайте мене.

Вона повернулась і пішла тротуаром куди очі бачать, хоча, видно, нічого не бачила — так ходять із зав'язаними очима.

Я назирці рушив услід.

Дівчина дійшла до переходу і попростувала на червоне світло, засвистів міліціонер, молоденький сержант у білих рукавичках, підійшов до неї (а не вона до нього), і довелося трохи почекати, поки він, користуючись службовим становищем, загравав до порушниці правил вуличного руху.

Зрештою єфрейтор доп'яв, що дівчині непереливки, і відпустив з богом, вона пішла в скверик і сіла — треба ж таке! — на ту лаву, що на ній ми з дядьком Яковом вирішували мою долю. Цій лаві треба поставити пам'ятник, вона була добрим знаком, через те я набрався духу, підійшов і сів там скраєчку.

Переждав хвилину-другу, поки мене помітять, але вона вперто не хотіла нічого помічати, і тоді я сказав:

— Знайшла за чим побиватися. От артистка.

— Ви що, псих? Не бачите, що мені не до вас?

— Бачу.

— Ну, то й ідіть собі своєю дорогою.

— Це ж не ваша лава,— сказав я ображено — так ображаються діти у дитсадочку, коли їх одлучають від купи піску.

Вона знизала плечима (розправила золоті крильця), встала і пішла геть. Перебирала ніжками швидко й сердито. Потім, угледівши на зупинці автобус, побігла.

Я схопився із щасливої лавиці й кинув ноги на плечі. В останню мить ускочив до автобуса, але відчув, як щось ухопило мене за спину — чи не той єфрейтор у білих рукавичках? Ні, це двері прищикнули за сорочку, яка лежала на мені парашутом.

Дівчина помітила, що її переслідувач у пастці, і раптом… усміхнулася. Вона всміхнулася не мені, а так, сама до себе, однак уже й цього було багато. І тут сталася взагалі неймовірна річ. Вона порилася у торбинці, дістала проїзні талони і — я очам своїм не повірив — закомпостувала їх два. Виходить, другий талон був на мене, бо на кого ж іще?

Я випручався із пастки, ризикуючи зоставити на спині чорну смугу, і підступився до неї ближче.

— Спасибі,— сказав тихенько.

— За що? — Дівчина, видно, не сподівалася, що її жест помічено, і тепер каралася своєю добрістю.

— За усмішку,— сказав я.

— Я сміялася пе до вас.— Вона дивилася у вікно, і я говорив їй просто у маленьке рожеве вушко, схоже на знак запитання. Під ним, тим знаком, навіть стояла крапочка — чорненька родимка-мушка.

— А талон кому взяла? — спіймав її на гарячому, щоб не дуже задавалася.

"Знак запитання" почервонів ще дужче, лише крапочка під ним так і лишилася чорною.

— Вас же прихопило у дверях, то пожаліла, щоб не оштрафували...

— А-а-а...

— Бе! — сказала вопа.

— То, виходить, я твій боржпик?

— Якщо це вас мучить, віддавайте п'ять копійок і йдіть собі далі.

— У мене немає дрібних.

— Розміняйте у водія.

— У нього не буде здачі.

— Знайдеться.

— Ні, у мене лише по сто вкупі.

Вопа одірвалася від вікна, щоб вкусити поглядом "мільйонера", і я набрав повні очі благання й сказав:

— МОЯЇЄ, Я розрахуюсь морозивом, га?

— Морозивом? — Вона примружила золотаві очки.— З полуничним варенням?

— Та з чим завгодно.

— Виходимо! — сказала весело.

Однак радість та була вдаваною, її було як кіт наплакав, радості, і коли ми вийшли з автобуса, це відразу далося взнаки. Нічого путнього пе спадало на думку, щоб завести розмову цікавішу за оте "сто вкупі", я, здається, навіть розучився ходити — ступав, мов на дерев'яних ходулях, то віддаляючись од своєї попутниці на добрих три метри убік, то наштовхуючись на неї плечем, дуже ж хотілося йти красиво, як у кіно, і я начебто дивився на се^ бе збоку — від того руки й ноги ставали ще незграбнішими, ніж у ляльки з театру Образцова.

Коли б уже швидше той павільйончик, там хоч сядеш і стежитимеш лише за тим, щоб не перекинути морозиво на вихідні штани. Я в цьому ділі геть невезучий — коли хвилююся, то хоч не сідай за стіл: тоді в мене і рот наче драний, і руки не звідти ростуть. "Коли ти вже до культури привчишся?" — незле докоряв мені батько. "Привчиться, —. заступалася мати. — В кого ж він вдався, як не в тебе. Хіба ти забув, як прийшов до мене свататься і вивернув кисіль на матню?" — "Коли? — дивувався батько.— То ти мене з кимось переплутала".

— Чого це ви посміхаєтесь? — спитала бджілка.

— Та так... згадалося.

— Що?

— Як ти кричала на мене. "Не чіпайте!.." А в самої думка: "Не йди, не кидай мене".

— Ой-ой, який...

— Як тебе звуть?

— Не скажу.

— Ну, то я тебе зватиму Бджілкою, добре?

— Добре. Бджілка — це гарно.

— Солодке ім'я, — сказав я. — Солодке й кусюче.

— А тебе як? — спитала вона.

— А мене Джміль.

— Руде ім'я,— засміялася Бджілка.— Руде й волохате. Я зрозумів її натяк, але зовсім не образився. Зрештою

вона теж була рудою, і це мені подобалося.

— Ну, то гайда на солодке, Джмелю! — сказала вона.

— Авжеж.

Морозиво продавали у парку під величезним брезентовим грибом. Я посадив Бджілку за вільний столик, а сам пішов і взяв дві вазочки, повні з горою біленьких, як тенісні, кульок, присмачених полуничним сиропом. Вазочки були на тоненьких ніжках — дмухни, й перекинуться. Але я з подивом і втіхою завважив, що руки вже зовсім не трусяться. Мені стало легко з нею — Бджілкою.

— Помаленьку їж, гляди не застудися,— сказав я, немов старший брат сестричці.

— А чого ти... — вона запнулася.

— "Ти", "ти", — сказав я.— Ми ж уже познайомилися.

— А чого ти вирішив піти на філфак?

— На філфак? — Я не чекав такого запитання й, од-верто кажучи, трохи розгубився.— Ну...

— Це твоє покликання? — підказала вона.— Ти пишеш вірші?

— Ні, не пишу.

— А ти знаєш, що означає слово "філологія"?

— Не 8наю. А що?

— Люблю слово.

— Звідки ж мені знати,— виправдовувався я.

— Ти, мабуть, мріяв стати філологом з отакенького?— показала вона рукою над эемлею і легенько вколола мене жалом.

— Ні, з отакенького я мріяв стати причіплювачем біля трактора, щоб ходити вимазаним у солідол'і ніхто тебе не лаяв,— випалив я одним духом.— Та й не повірю, що хтось готувався стати філологом змалечку. Сама ж кажеш, що це любов до слова. А як його, це слово, можна в дитинстві любити чи не любити. Це ж не коржі з маком.

— Не коржі,— погодилася вона.— І все-таки?

— Що все-таки?

— Чому ти пішов на філфак?

— Так мені порадив дядько,— сказав я ніби жартома.— І знаєш, що за диво? Він угадав. Коли я писав твір, то раптом зрозумів, що страшенно люблю слова. У школі я цього не відчував, бо списував твори з підручників. А тут... мене аж у гарячку кидало.

— Я знаю,— сказала вона.— Таке буває.

— А ти на яку тему писала?

— Труд... Тільки я зробила дурницю. Взяла і написала все у віршах. А в кінці вже до мене підійшла жінка...

— Білява така?

— Здається. Підійшла та каже: "У нас не літературний інститут. Нам треба розкрити тему, спираючись на художні твори з шкільної програми". Ну, я й зрозуміла, що...

— Не переживай,— сказав я.

— Та маму жалко. Вона переживатиме у сто разів дужче за мене.

— Взяти ще морозива? — спитав я.

— Ні, мені пора на електричку.

— А де ти живеш?

— Недалеко. Дві години їхати.

— Я проведу тебе.

— Не треба. Мені самій буде краще.

— Дай мені адресу.

— Я тобі сама напишу. На університет, добре?

— Ти не напишеш,— сказав я.

— Ми ще зустрінемось, Джмелику,— мовила вона тихим золотим голосом.

І пішла. І більше не озирнулась.

V

Ще не пізно було облишити цю дурну затію з гранатою, ще можна було затоптати вогонь і спокійненько повернутися до роботи, однак мене поплутав лихий, так-так, усе те робив не я, а лукавий чорт, який гарцював коло мене у шапці-невидимці, хапав за руки й підказував: отако роби, отако. Здається, я навіть чув, як його холодне слизьке рильце тикалося мені у вухо: не бійся, роби отако; як він з тобою, так і ти з ним.

І я затанцював під чортову дудку: не загасив вогонь, а почмав до сортувальні й захекано похвалився чортячим голосом, що ось який я герой, вирішив знешкодити кляту гранату, підсмажити її на вогні, аби шарахнула раз і не морочила нікому голову. Теж мені цяця, носитися з нею, панькатись — кому це потрібно?

Хлопці й дівчата недовірливо кліпали на.мене пісними, очима, кучерявий дим, що снував над запаленим бадиллям, був такий тихий, як дихання осені, нічого не віщував лихого, та й хто б це повірив у таку дурісхь, хіба що чоловік, котрий сам зробив щось не так і чув за собою вину. І тоді на злодієві загорілася шапка.

Геннадій Петрович якось ураз напружився, кинув очима туди-сюди і, вгледівши діда Кирила, що знову крутився коло своєї хатини, гукнув:

— Кириле Гнатовичу, погляньте, чи граната на місці?!

— А де б ЯІЄ вона ділася? — спроквола озвався дід.

— Ви подивіться, подивіться,— занервувався Гі, а Гю, так той уже зліз із білого коня і шукав, у яку б шпарину заховатися.

— Та в шопі ж вона, у шопі,— сказав дід Кирило і поволеньки, як і належить старим дідам, почимчикував у шопу, але назад вискочив, як хлопчак.

— Нема-а-а!

Отут-то усі й заклякли на місці, зненацька умовк двигун сортувальні, бо його заглушив короткий, мов постріл, крик Гі:

— Лягай!!!

Усі, ще не вірячи, перезиралися між собою, не вірячи, звичайно, у мою глупоту, адже ніхто не знав, що поруч стояв чорт у шапці-невидимці і розгрібав моїми руками жар. Він ухопив мене ратицями за потилицю і першим кинув додолу, я припав обличчям до землі, але краєм ока бачив, як Гі, немов підтятий косою, гепнувся і собі в торішню борозну, горнув до голови сухі грудомахи (ох, і реготав же із того чорт!), і тоді всі, як по команді, сипнули на землю.

Гю тим часом зрадили нерви, і він помчав через поле світ за очі, збиваючи за собою куряву — густу, як димова завіса.

— Недоумок ти! — скреготнув зубами Гі із свого "дзоту", та таким голосом, що й сам чорт налякався і мерщій облишив мене й накивав п'ятами услід за Гю, мабуть, він догнав його і далі поїхав верхи на бідному Гю.

І коли чорт утік, у мене враз просвітліло в голові — що за мара, що це воно діється? — я звівся на рівні й проказав сумирно:

— Я ж не знав, що це так небезпечно. Якщо... то я піду й погашу вогонь.

І побіг на густий, кучерявий дим, підстрибуючи, як пе об'їжджений жеребчик.

— Назад! Наза-а-ад! ~ заверещав Гі, ледь підвівши голову. — Рознесе на шматки!

Та я знав, що мені й вади не буде, тому відважно добіг до вогню й потоптав його черевиками, наче ряст.

Коли розвіявся дим і всі підвелися з землі, я відчув на собі мулькі погляди (на Гі боявся і глянути) і, щоб виправдатися, рушив до дідової хатини — показати, що гранати не було коло вогню й близько, он де

вона, та лимонка, в куфайці, невже ви не розумієте жартів? — отож я рушив було до хатини, та враз примерз до землі...

Дід Кирило, нахапавши дрижаків од ляку, що знесе його "хавіру", зняв з кілочка свою теплу куфайку і, перш ніж зодягнутися, почав витріпувати її об той же кілочок: гуп-гуп-гуп...

— Стійте! — закричав я. — Стійте!

Дід перестав махати куфайкою й оглянувся, не розуміючи, чому репетує цей песиголовець, а я підбіг до нього й вихопив з кишені гранату!

— Го-о-о-о! — старий почухав свою стрижену голову.— І як це вона тут опинилася? Чи я вже здурів, го!

Він поволеньки починав про все здогадуватися, і так само поволеньки на його лице напливала усмішка; ми з дідом, мабуть, добренько посміялися б, о, з дідом Кирилом ми полопали б зо сміху, але тут підбіг Геннадій Петрович, спітнілий, з налиплими грудочками на щоках, і проказав незворушним, добре поставленим голосом:

— Це вам так не минеться. Вам не місце в університеті.

Він повернувся й пішов до села, не глянувши ні на діда, ні на кого, втягнувши межи плечі потилицю, не бажаючи нічого чути й бачити — присуд винесено, баста!

На серце мені наліг камінь, він важчав і важчав, важчав од страху, однак я не соромлюся цього страху, навіть готовий заприсягнутися, що тут нічого немає принизливого, адже передовсім я потерпав не за себе, повірте, ні, я потерпав за рідних. З далини мені вже гостро світила мамина сльоза, мучили батькові тихі очі, я готовий був гризти землю, аби лиш все обійшлося, минулося, перетерлося, обернулося па сон. Я

готовий був навіть просити пощади в Геннадія Петровича, я став би перед ним на коліна (так-так, вдарив би чолом Гі і Гю водночас) і не бачив би в цьому нічого принизливого, оскільки робив би це не для себе. Мені здається, що якби люди народжувалися, даруйте, в інкубаторі, то світ давно перевернувся б догори ногами — скільки нас рятував од безглуздих учинків голос рідної крові, скільки виводило з темних манівців світло маминої сльози...

І досі не можу забути, як після першої сесії до нас у кімнату гуртожитку зайшов чоловік — у старенькій "москвичці", у кирзових чоботях, а вузлів стільки заніс, що на них тре' було десять рук, і хоча я ніколи його не бачив, одразу впізнав батька Санька Щириці. З того, як він усміхався, як твердо тиснув нам руки (у кімнаті був ще Петя Стоножко), ми здогадалися, що цей чоловік ще нічого не знає, а Санько ж нахапав "хвостів" і вже розпрощався з університетом назавжди, та от, видно, не сказав про це вдома. Ми втопили знічені погляди в підлогу, наче найбільші грішники, усмішка того чоловіка пригнула нас до землі, а він, наївний,— такими наївними бувають лише люди, які нічого не знають, крім щоденної роботи та любові до своїх дітей,— весело нам підморгував: "Чого пожурилися, козаки, закуримо, чи що?" — Він дістав із кишені "москвички" зім'яту коробку "Волны", але в ній не зосталося жодної цигарки, і тоді я швидко, щоб не випередив Петя, сказав: "Зараз, дя, зараз я збігаю по цигарки",— і вискочив з кімнати: коли повернуся, він уже знатиме.

Я давно помітив одну прикру закономірність у житті: якщо тобі в чомусь дуже пощастило, неодмінно стережися й біди. Так не буває, щоб усе гаразд. Отож, опинившись на сьомому небі, треба ока та ока, щоб не гепнутись униз, бо воно ж, оте щастячко, іноді так засліпить, що думаєш, паче вже бога за бороду взяв, а тоді глядь — ні бороди, ні бога, лише біда стоїть коло тебе, та ще й не сама, а з дітками.

Виїзд у село почався для мене з казки. Спершу нас прикотив скляний автобус, і хлопців оселили в старій хаті,— тепер таких мало в селі, такі перевозять в етнографічний музей просто неба,— яка, одначе, нам дуже

сподобалася. Цю хату місцеві жителі називали "хата баби Секлети" — нині в селі й імен таких майже не зосталося, і коли ми запитали в поштарки, яку ж зворотну адресу маємо писати на конвертах, то вона так і сказала: село та-ке-то, хата баби Секлети, такому-то, і це нас дуже потішило. Мама у кожному листі низенько кланялася й бабі Секлеті, але я не писав їй, що баби давно немає, лишилося тільки ім'я, — чому б і не вклонитися людині, якої уже нема.

Першого ж вечора ми прикупили у лавці дешевенького вина, запросили у гості дівчат-однокурсниць, щоб справити вхідчини,— "Гаудеамус ігітур ювенес дум су-мус", Петя Стоножко показував, як танцювати польку на два боки — хвиць-хвиць коротенькими ніжками, Коля Ги-рунчик порвав, одчаяка, струну на гітарі і переладнав її на шестиструнку, а коли порвав і решту, то перевернув гітару догори дном і вже вибивав як на бубні:

Таи, де обіззяви Хрумають банани — Африка! Африка!

Я сидів край столу, милувався колінцями, які викидав Петя Стоножко, вдавав, як мені весело, але то так, зверху. Ніхто не бачив, що поруч мене сидить білий смуток (він товаришував зі мною відтоді, як я розлучився з Бджілкою) й поблажливо глипав білими очима, мовляв, усміхайся, усміхайся, якщо треба, я почекаю, поки ти пограєшся у веселого, а потім знову ти будеш мій, навіть вночі ляжу поруч з тобою й нагадуватиму про неї, і немає чого на мене ремствувати, бо я потрібний тобі. Без неї я тобі просто необхідний, хлопче, такі, значить, справи. Гаразд, казав я йому мовчки, побудь поки що коло мене, якщо твоя ласка, все-таки і сумувати вдвох веселіше, одному скрізь важко, так що мирімося. Якось воно та буде...

За вікном панувала темрява, густа, хоч ліпи з неї коників, здавалося, крізь таку темінь не пролетить навіть пічна птаха, лише сільські хлопчаки там шугали кажанами, їхні личка зрідка підпливали до шибки, паче рибки до стінки акваріума. Потім один із них щось вигукував, чувся сміх і дрібне тупотіння на вулицю. "Піду розжену дітвору", — сказав

Семен Ковба і, геройськи розпроставши плечі, вийшов надвір. А коли повернувся, підозріло втупився в мене округлілими очима-гудзиками:

— Т-там тебе к-кличуть, с-старий.

— Хто?

— К-коло хвіртки...

Я не діждав, поки він докаже, і вискочив у ніч — надворі було чорно й волого, як па дні криниці. Навмання рушив до шляху і вгледів над хвірткою світлу тінь — так, наче на шляху ріс жовтогарячий сонях і тихо світився в пітьмі.

Ступив ще крок, і раптом у небі зійшло сонце, бо я побачив її як удень, побачив навіть чорну родимку під вушком. Наші погляди стрілися, і все пощезло довкола, ми тисячу років дивилися мовчки одне на одного, ми обіймали одне одного очима, гріли одне одного диханням, купалися в наших поглядах, що злилися в єдину теплу ріку. Ми не знаходили слів, та це не мало ніякого значення, бо в нестримній течії наших поглядів, у тій гарячій шовковій течії так рідно було купатися, що ми кинулися в неї голі-голісінькі, кинулися безсоромно, неначе діти, і довкола пас радісно закружляли золоті рибки.

— Вибачте, Геннадію Петровичу,— скажу я.— Не думав, що так воно вийде.

— А що ви думали? — спитає Гі.

— Пожартувати хотів.

— З ким?

— Ну...

— І чому ви, товаришу Голод, просите пробачення в мене?

— Завинив я...

— Ви завинили не переді мною. Ви зірвали роботу, це вам ясно? Мені плювати на ваші витівки,— збреше він,— але особисто я тут ні до чого. Ви підвели товаришів. А це злочин. І пробачати таке я не маю права.

— Таке більше не повториться.— Ні, не те. І так ясно, що граната щодня не траплятиметься. Треба просто просити: — Вибачте, я вас прошу... благаю...

— Я б вам простив, товаришу Голод, мені, повірте, вас дуже жаль, не так вас, як ваших батьків.— Ні, про батьків він не згадає. Він скаже: — Ви доросла людина і мусите розуміти, що винних треба карати. Бо що ж тоді буде, коли всі почнуть бавитися гранатами. Але навіщо я все це пояснюю, коли ви так блискуче знаєте закони.

— Та нічого я не знаю. То з дуру ляпнув...

— З дуру? — Гю помре від утіхи. А Гі скаже: — Отож воно й видно, що з дуру. А дурним не місце в університеті.

Що більше я думав про перепросини Геннадія Петровича, то менше вірилося у прощення. Краще вже сподіватися на м'яке серце Івана Мокійовича Коротка, який замість того, щоб витурити мене з храму науки, зашле через чотири роки у найглухіше село вчителювати. "Ти віршів не пишеш,— скаже декан,— то поганяй у Глухо-маньки. Вчитимеш там дітей та й сам, може, розуму наберешся".

Якби ж то так! Це ж я тільки думкою багатію.

Юлька, мабуть, уже всі очі видивила — так виглядає, а я, що мався б летіти на крилах до неї, ледь пересуваю ноги; той чортяка у шапці-невидимці таки добряче мене вимотав.

Сонце сіло за обрій, лише краєчком ока ще глипало на цю грішну землю, а потім і зовсім заплющилось — спати пора. Хай би воно взагалі сьогодні не світило, краще б ішов дощ, а я сидів би у хаті баби Секлети і розмовляв би з Юлькою.

— Чого ти пішла на філологічний?

— Щоб знову зустрітись з тобою.

— Не вигадуй. Торік ти ще не знала мене, а теж...

— Через те мені й не пощастило. Якби тебе знала, то написала б твір на п'ятірку.

— Ти любиш слово? — нагадав їй нашу першу розмову.

— Я люблю тебе.

— Чому ж ти мені не писала?

— Ждала зустрічі. Знала, що ми зустрінемося.

— А якби знову...

— Ні. Знову так не могло статися. Бо я люблю тебе. І мені явились усі найкращі слова. Тепер ми разом.

"А тепер через твою дурну голову все шкереберть",— сказала мені біда, і її дітки пискляво підтакнули: все, все, все.

"По-перше, не все,— сказав я, — а по-друге, там ще воно покаже, чия візьме. Ви ж не знаєте нашого декана Івана Мокійовича. А я знаю. Він не розкидається на вітер відмінниками".

"Відмінник? А четвірка із зарубіжної — забув?"

"Одна нещасна четвірка, подумаєш!"

"А Гі деканові скаже: вибирайте — або я, або він. Хто ж тоді цяцькатиметься з тобою, га?"

"Замовкни,— сказав я біді, бо правда була таки на її боці.— Тут і так осоружно, замовкни, шептухо!"

Щось я ніяк не втраплю до того шипшинового провалля. Поле, поле — і ніде ні душі, лиш вечір походжає із чорним квачем та замальовує темним білі пасемця дня. Постривай, чорний маляре, не спіши попереду батька в пекло, до Юльки запізнююся, а мене водить лиха година полем. Десь же тут дорога була, де вона?

Тепер я знаю таємницю нашого больбівського провалля. Часто розповідав дід Темохтей, що ото краще не ходити вночі чи в негоду біля Вовчого провалля, бо там водить. Пішов, каже, колись на різдво в Орли до кума, та засидівся трошки, та й вертаю додому навпрошки через поле. А хурделиця ж зірвалася — світу не видно. Поминув, значшщя, Вовче провалля, додому рукою подати, іду, йду, а села нема. Тут же осьо село має бути — а його нема. Коли глядь — знов чорніє провалля переді мною. Цілу ніч проходив і все на нього натикався. Водило.

— Ну, як вам, діду, не ай-я-яй, що ото вірите в забобони, — повчав я старого. — Блудили ви, хіба ж не ясно?

— Е, блудив, кажеш. А чого ж ніде ніхто не блудить, а коло Вовчого всі. Тільки-но зважиться чоловік попрош-кувати вночі тамечки, дивись,

уже водить. І то блукатиме аж до ранку, поки не розвидниться. Спитай, як не віриш, Микиту Проньку, Ганьку Зубату, Пилипа Дубчика... Та кого там тільки не водило! Підожди, колись і тобою воно покрутить.

Оце ж воно і є. Тепер я знаю, що воно. Біда!

Але стій! Ген у присмерку світиться кущ шипшини. А біля нього... порожньо. Немає моєї Юльки. Не діждалася. І я знаю чому. Котресь із діток біди випередило мене й нашептало Юльці на вушко, тикаючись писком у чорну родимку: не буде його, не буде, сьогодпі він не прийде, ступай додому.

І вона пішла.

"Юльцго!" — хочу гукнути у вечір, але голос гіркне у горлі і тихо вмирає.

"Бач, і вона тебе не діждала, — бубонить біда. ~~ Дуже ти їй потрібен такий, аякже".

"Та мені зараз самому і краще. Не люблю, коли співчувають. Блукатиму отак до ранку, може, щось придумаю".

"Нічого ти не придумаєш. Присуд винесено. Поки он видно дорогу, йди до села. Одна голова добре, а дві..."

Я справді побачив дорогу, що лежала між бур'янами,— вкочена, наїжджена грузовиками до блиску, вона аж відсвічувала голубим сяйвом. Чого ж це вона так світиться? А, це місяць зійшов, це ж уже кінець місяця, через те він такий повновидий і ясний, що на його жовтому кружалі чітко видно, як брат наколов на вила брата.

Десь я читав (чи не тоді, як готувався до екзамену з зарубіжної літератури?), що японці бачать на місяці снігові гори, якесь африканське

плем'я бачить там непорочну діву і молиться їй, а ще десь... та чого там тільки не бачать, всього й не згадаєш, а в нашому селі, як зійде повен місяць, неодмінно хтось покаже на нього пальцем (пальцем — ніби це яблучко висить на гілці) і скаже: "Ач? Брат брата на вила взяв". Ну, та в нашій Больбівці ще не таке видумають. Цікаво, а звідки Гі? Мовник наш ("Був ваш", — підказує біда), Тимофій Степанович, так той точно знає. Він на діалектології зуби з'їв. Оце почує від тебе слово-друге й відразу вгадає: ти звідти, бо там кажуть "голія" замість "олія". "Голія" — цо що легке, а то, буває, говориш геть правильно, а він: ти звідти, бо там приголосні перед "і" не пом'якшуються. Дивував же він нас! Але звідки Гі, мабуть, і Тимофій Степанович не вгадав би, спробуй вгадати, коли в нього но слова, а крижини хрумтять на зубах. Бр-р-р...

"Слухай, не ухиляйся від теми,— каже мені біда.— Думай про мене, пащо тобі чуже горе, хлопче?"

"Та я б і думав, якби воно помогло. А то з якого боку не крути, не на моє виходить. Хоч бери та вий".

"Ну то й вий".

"Не діждеш!"

Я вийшов на дорогу — навпростець не піду, хай йому грець,— і рушив до села. Он уже й вогники видно, у вікнах блимають,— отам, де їх найбільше, клуб. Чи не витанцьовує зараз моя Юлька з Петею Стоножком польку на два боки? Видно, витанцьовує, якщо не діждалась. Так воно чи не так, але від цієї думки у грудях защеміло, тоненько, аж солодко. Буває інколи: образливо й солодко. Ось піду зараз, викличу Юльку й скажу, що йду в армію. Ти тут танцюй, скажу, а мені служити треба. Не переживай, я писатиму не так, як ти, карточку пришлю. І вже побачив себе на карточці, точнісінько як Санько Щириця (він надіслав нам фото з армії), сиджу на галявині з автоматом, а на лиці така насторога, наче із-за кущів ось-ось вийде шпигун. Майже

ілюстрація до моєї першої і останньої поеми. "Андрійку, як же це?.. — Юлька плакатиме широко відкритими очима, як тоді, в університеті.— Як же я буду без тебе?" А я притисну її голівку до грудей, гладитиму гостренькі плечі й заспокоюватиму, як буває в кіно, мужнім голосом: "Ну досить, досить. Не треба. Я ж повернуся".

Усе це добре, та насправді не хотілося йти між люди. Це в школі після такої оказії можна було б і носа задерти, а тут... Тут сміється той, хто сміється останній.

Попереду заторохтіла підвода — хтось їхав назустріч, і коли копі порівнялись зі мною, почувся знайомий голос:

— Чи це ти, чи не ти? — дід Кирило по-ховрашиному витяг уперед голову й притримав віжки. На возі чорніла величезна залізна бочка — видно, пальне віз до сортувальні, бо на мене війнуло теплим бензиновим духом.

— Я.

— Го! А чого ж ти оце й досі тут, як ваші давно повечеряли?

— Гуляю.

— Гуляють у клубі, а тут які гульки.

— Такі.

— Го, такі. Це він насварився на тебе, а ти вже й скис. То ж, мабуть, чоловік шуткує?

— Хто його зна.

— Я теж не доберу цього товариша. Але моя думка така, що тіки лякає. Бо хто б це через якусь їрунду людині життя портив,— сказав дід геть наче дядько Яків.

— Так то ж ви так думаєте.

— А хіба не так? Я б на його місці взяв лозину та дав би тобі так, щоб сісти не міг, ото наука була б. А вигнать — діло нехитре.

— У нас із ним давня війна,— сказав я.

— Знайшов перед ким геройство показувать. Він же таки начальник ваш. Ну, та ти не журись, вигнать-таки, брехня, не вижене.

— Я й не журюся.

— Го, не журишся. Не вечеряв навіть. Тпр-р-р,— дід Кирило притримав коней, бо тим не стоялося на місці.— Кажу ж тобі, що брехня, не вижене, чуєш. Слухай, а сі-дай-но зі мною та повечеряємо разом, га?

— Та не хо...

— Хо, хо! — сказав дід.— Я ж бачу, що хо. Сідай, кажу тобі, а то ще й передумаю.

Мені справді було не до вечері, однак біля діда горнувся затишок, біля нього наче й біда трохи притихла, то я скочив на воза й хазяйновито запитав:

— Бензинчик везете?

— Атож. Тіки ж дивись мені, не черкни сірником, бо я знаю, ти хлопець такий, що й бочку можеш зірвати. Го!

— Не бійтесь, я не курю.

— Не куриш, а сірнички носиш. Знаємо. Но-о-о! — тріпнув віжками.— Но-о-о, їдять його мухи. Мені теж нагнав сьодня холоду. Дивлюсь — залягли всі, а гранати ж немає, і димок курить. Залягли всі, а цей... хи-ікхи-кхи... цей... их-кхи-хи... начальник ваш — найперший.

— Ото хай знає.

— Дивлюсь — гребе... их-кхи-хи... гребе на себе землю, ну, думаю, зараз як гахне, то халабуду мою знесе разом з мухами.

— І ви ото теяс повірили?

— Та не-е-е! Чого ж би я вірив, хіба тобі жить надоїло? А тоді бачу, що попадали всі, то й собі приліг потихеньку. Халєра його зна, хто там надумав бабахнути.

— Ви вже вибачте... я ж не хотів...

— Та певно, що не хотів,— посміхнувся дід нищечком собі під ніс— То воно само. Вік у вас тепер такий, що тіки дай. Хіба я не знаю? Сам таким був.

— А що ви зробите з гранатою?

— Го! В сільраду заявив, що ж. Думав, нехай полежить, але як таке діло, то лучче хай заберуть. Ну її!

— І то правда.

— А правда. Ружжо — й те раз у рік само стріляв.

Я заплющив очі й прислухався, як їде підвода. Змалечку отак було, як заплющишся на возі, завжди ввижалося, що їдеш не вперед, а назад. Чого воно так? Тепер не ввижалося, тепер підвода котила вперед, і коли ми під'їхали до кагатів, я подумав, що воно водило, водило і привело мене... на місце злочину. Наче все ще можна було поправити, замести сліди, чи що...

Дід Кирило випріг коней і пустив їх пастися, потім запросив мене до хати — дивно, двері були не замкнуті.

-— І ви оце не боїтеся, що хтось зайде?

— Замок у мене один, то я його на шопу перевісив.

— Навіщо? — спитав я і враз примовк, червоніючи. У хаті стояв дух, яким пахнуть сільські оселі,— дух

дерева, землі, трави, хліба, яблук й отого невловимого, що лише ним кожна сільська хата пахне по-своєму — скільки хат, стільки й запахів, їх нічим не вивітриш, не приглушиш, і навіть дкби вибухом знесло цю хату, то отут, над вирвою, ще довго стояв би дух, яким вона пахла.

-— Зараз розпалимо примуса, та наваримо картоплі, та накришимо помідорів, та якось воно і буде,— думав уголос дід Кирило.— Чим багаті, тим і раді, то.

— Ви не дуже розганяйтеся, я не голодний.

— Хіба мені жалько картоплі? Он її скільки в кагатах. А в мене ще й до апетиту щось є. Ні, ти не думай, що самогон, не-е-е. Казьонка! Я з пенції взяв, го.

— Та я ж не п'ю, діду.

— Я її теж і не нюхаю. Ото сто та там двісті грам до апетиту вип'ю, а так і в рот не беру. То дурне діло.

Дід вийшов у сіни, звідти чулося, як він накачує примуса, а я присів на вузьке дерев'яне ліжко і відчув, що в мені ниє кожна жилочка. Не знаю, скільки отак просидів, здавалось, я спав, сидячи з відкритими очима, але нічого не бачив, бо зір мій знову заслала жовтогаряча каламуть...

Десь у далекім тумані летіла бричка, дядько Яків цупко тримав віжки, і мені була рідна кожна цяточка на його лиці, ми летіли у хмарах, а там, внизу, нескінченною дорогою йшла жінка з хлопчиком на руках — дванадцять років йому було! — несла його з останніх сил і шепотіла: Зараз, синку, вже близько... он же він, той стовпчик... зараз, пожди..."

VII

До бабиної Секлетиної хати я прибився пізно вночі, пригадую ще, як дід Кирило просив заночувати у нього, обережно торкався теплими пучками моєї руки і говорив щось лагідне, втішне ("До ранку все перемелеться, синашу, все 'дно ж тобі завтра сюди, на кагати, зоставайся. Перемелеться, го'), але я таки рушив "додому": ще чого доброго хлопці кинуться шукати.

Село спочивало під сопним осіннім пебом, ніде ні вогника, навіть у хаті баби Секлети, де вкладалися спати, либонь, найпізніше, занишкла ніч — це добре, зайду собі тихенько, без балачок і зітхань, вкриюся з головою і спатиму, спатиму, спатиму... Досить із мене, втомився.



Зіщуливши плечі (ночі вже холодні), я підходив до нашого двору і раптом відчув — ще не побачив, — що тут хтось мене дожидає. Біля хвіртки блимнула сигарета і свічечкою освітила худеньке обличчя Петі

Стоножка, щось гостро черкнуло мене по серцю,— товариш, товариш! — а Петя уже дріботів назустріч, розганяючи ніч розтривожено-радісним голосом:

— Де тебе носить, старий! Юлька тут місця собі не знаходила, оце лиш провів її...

Він щебетав, щебетав щось про Юльку, про те, як вона мене любить, а я не розумів, навіщо тут стільки радощів, коли он біда стоїть за плечима, і тоді Петя перейшов на шепіт (лиш радість так і кричала у тому шепоті), прихилився до мене й забубонів у самісіньке вухо:

— Приходив Кудрицький... Чуєш, прийшов до нас та каже, щоб ми нікому нічичирк про гранату. Це, каже, пляма впаде на весь факультет, розмов не обберешся; мовляв, ми тут не працювали, а в піжмурки гралися. Чого, каже, через одного ледаря всі мусять кліпати. Так що, каже, давайте замнемо це діло,— випалив Петя одним духом й, сапнувши повітря, зазирнув мені в очі.

І ось тут я боюся збрехати. Сказати, що тієї хвилини я не зрадів, мабуть, ніхто не повірить, бо як же тут не радіти, коли всеньке лихо пішло стороною, але, слово честі, я нічого не відчув такого, щоб хотілося заплескати у долоні або підстрибнути на одній нозі. Ні, спершу у грудях справді ворухнулося щось лоскітне і солодке, однак воно було не моє, те почуття належало іншому Андрію — Андрію Ситому, якого я завжди в собі ненавидів, а справжній Андрій — Андрій Голод — тоді не зрадів ні на мить, бо за болем, і гнівом, й образою уже не лишалося місця для втіхи. Я знав, що Гі щонайменше думав про нас усіх і якщо й вирішив уникнути розголосу, то лише тому, що потерпав за себе, боявся, а раптом візьмуть та й спитають, куди ж він дивився.

Петя говорив, говорив щодалі голосніше, йому здавалося, що я не можу втямити, як щасливо усе обернулося, він не розумів, чому я ховаю

обличчя, не знав, що тієї миті у його товариша не лишилось ні крапельки сили на радість...

Я відчував, як ниє моя душа, як на очі набігають сльози, а там, за сльозами, у рідній далині

НЕСКІНЧЕННОЮ ДОРОГОЮ ЙШЛА ЖІНКА З ХЛОПЧИКОМ НА РУКАХ — ДВАНАДЦЯТЬ РОКІВ ЙОМУ БУЛО! — НЕСЛА ЙОГО З ОСТАННІХ СИЛ Й ШЕПОТІЛА: "ЗАРАЗ, СИНКУ, ВЖЕ БЛИЗЬКО... ОН ЖЕ ВІН, ТОЙ СТОВПЧИК... ЗАРАЗ... ПОЖДИ..."